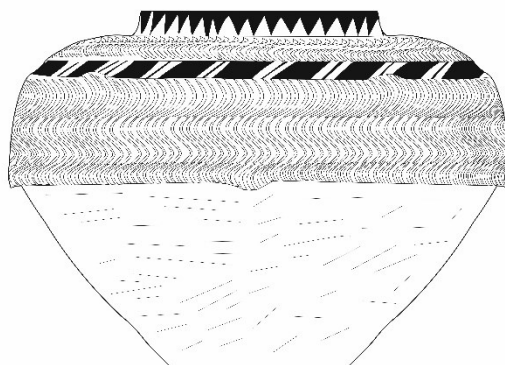

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА АРХЕОЛОГИЯ

Румяна Димитрова Йорданова

Керамичните съдове
от голямата селищна могила при Русе

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:
доц. д-р Петя Георгиева

София

2020

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на катедра „Археология“ в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 21.05.2020 г., протокол № 10 от 16.06.2020 г.

Дисертационният труд се състои от две части – основна част (текст и приложения) и каталог.

Основната част включва увод, четири глави, заключение, списък на цитираната литература (включващ 259 заглавия) и приложения (включващи 124 образеца) – общо 418 страници. Каталогът е в отделно книжно тяло и се състои от 192 страници.

Защитата на дисертацията ще се състои на 02.09.2020 г. на открито заседание на научно жури в състав:

Председател: Проф. д-р Юри Тодоров

Рецензенти:

Prof. Dr. Dr. h. c. Svend Hansen

Доц. д-р Мария Гюрова

Автори на становища:

Проф. д. и. н. Иван Гацов

Проф. д-р Юри Тодоров

Доц. д-р Петя Георгиева

Увод

Повече от едновековните проучвания на селищни могили по Долния Дунав водят до множество открити материали. Тъй като конкретен модел на публикуване не е създаден и спазван, днес ние разполагаме с разкъсана и често недостатъчна информация за комплексите от важни за науката селища. През последните десетилетия нуждата от по-детайлното и системното им проучване е все по-осъзната и се търсят нови подходи за вторичен анализ на вече познати обекти. Един от тях е подновяване и разширяване на теренните археологически проучвания в емблематични праисторически обекти. Другият подход е чрез повторна обработка на откритите през предишни кампании материали. Той се налага особено при цялостно проучени обекти, при които първият е неприложим.

Голямата могила край Русе, известна като Русенската селищна могила, е несъмнено един от еталоните за многослойно халколитно селище в Североизточна и Централна Северна България и заедно с „Малката“ Русенска могила единствени на брега на р. Дунав у нас. Теренните кампании на обекта завършват с цялостно проучване на могилата и пълното ѝ заличаване. Част от материалите от нея са известни и дори често използвани за онагледяване на късния халколит в региона и в България. Информацията от разкопките обаче е фрагментарна и често неясна, тъй като отделните проучватели са фокусирали изследванията си върху различни аспекти от материалната култура, като за основа често използват само резултатите от собствените си разкопки. Това поражда нуждата от нов подход, унифициращ информацията от отделните археологически кампании.

Темата на дисертационния труд засяга една голяма група от находките от Русенската селищна могила, всички цели керамични съдове от халколитните пластове на обекта. Освен че обикновено керамиката е най-многобройна от всеки праисторически обект, тя е и най-често използвана за извличане на информация за хронологията, икономиката, социалната структура, духовния и културен живот. Съдовете от Русенската могила са подходящи за многостранни анализи, тъй като произхождат от различни културни пластове и представят характеристиките на почти всеки период на обитаване. Основа на дисертацията представляват всички 639 цели и реставрирани керамични форми от Русенската селищна могила, заведени като находки в инвентарните книги на РИМ-Русе и НАИМ-БАН. За всеки от тях бе създадена пълна документация, представена в каталога. Включени са и 53 цели форми, които не бяха открити във фондовете на музеите, за които има данни в публикации и полевите инвентарни книги. От всички

събрани предмета 468 са съдове, 154 броя – капази, 12 – поставки и 5 – цедки¹. Това разнообразие на различни по функция керамични форми спомага както за проследяване на развитието на отделните видове, така и проследяване на комбинациите в комплексите през различните хронологически етапи.

Цел и задачи

Основната цел на настоящата дисертация е да се направи пълна характеристика на целите керамични съдове от халколитните пластове на Русенската селищна могила с оглед на превръщането ѝ в пълноценен извор за релативната хронология и социално-икономическата структура на обществата от това време. Това е първа стъпка в опита за възстановяване на археологическата стойност на могилата и материалите от нея, загубена поради грешки във воденето на документацията при отделните етапи на проучването ѝ.

За постигане на общата цел са поставени няколко основни задачи:

- събиране на цялата информация за Русенската селищна могила, обхващаща както публикуваните трудове, така и полевата документация, съхранявана в РИМ-Русе и НАИМ-БАН (полевите дневници, инвентарните книги, графични планове на теренни ситуации и фотодокументация);
- преглед на проучванията върху керамиката като източник на информация за различните аспекти от живота на праисторическото общество и особено изследванията, фокусирани върху керамиката и релативната хронология на култури Боян, Поляница и КГК VI;
- създаване на общ каталог, обхващащ всички цели керамични форми от всички археологически кампании;
- създаване на обща класификация за всички форми, основана на единни критерии;
- събиране на информация за присъствието и хронологията на съответните типове в синхронни обекти и сравнителен анализ на разпространението им;
- идентифициране на всички възможни затворени комплекси в могилата и определяне на тяхната относителна хронология;
- проследяване на основните зависимости на представените в комплексите съдове според морфологични и функционалните им особености и съпоставяне с останалите комплекси от обекта и такива от синхронни селища и некрополи от ареала на култури Боян, Поляница и КГК VI.

¹ Съдовете от по-късни епохи не са цел на настоящото изследване, но са включени в илюстративната част.

Методи

Основните методи на изследването са продиктувани от конкретните поставени задачи. Сравнителният анализ е застъпен в почти всички аспекти на проучването. Той засяга търсенето на аналогии на конкретни керамични форми или цели керамични комплекси в рамките на могилата или комплекси от други синхронни селища и некрополи. Типологическият метод е използван при изработването на единна класификация на керамичните съдове, капаци и поставки от обекта и проследяване промените на видовете. Математическият и статистическият подход в работа са приложени при изследване на количествените характеристики на отделните елементи на керамиката с цел проследяване на промени в териториален или хронологически аспект. Използвани са също за сравнително изследване на всеки от отделните комплекси от могилата и други възможни сравними обекти. При търсенето на закономерности в състава на комплексите е използван и т. нар. кореспондентен анализ (Correspondence Analysis (CA)). Подобни приложни изследвания не се срещат често в праисторическите трудове. Обикновено се свеждат до таблици, показващи процентно съотношение на конкретни типове предмети в даден обект. През последните години има примери за използването му в анализа на големи праисторически комплекси, като Варненския халколитен некропол.

Приложен беше нов подход за идентифициране на затворени горели комплекси от могилата, които не са били документирани на терен. Използвани са основно данните от полевите дневници, инвентарните книги и частично графичната документация. Основната идея е да се локализируют петната от горели деструкции и струпване на вторично горели керамични съдове според техните координати в различните пластове на могилата. При съвпадение на горели жилищни останки и много съдове се очертават горели структури с различни размери, които би следвало да са останки от сгради, реални затворени комплекси.

I глава. Русенска селищна могила: обща характеристика

В тази глава е събрана и обобщена цялата налична информация за разкопките на Русенската селищна могила и резултатите от тях през отделните археологически кампании. Използвани са данните от всички публикации, засягащи обекта, както и полевата документация от проучванията през 1948-1953 г. и 1986-1990 г.

1. Местоположение и описание

Тук е представено описанието на селищната могила от началото на XX в. преди първите археологически сондажи върху нея, направени под ръководството на Карел Шкорпил. Добавена е и наличната информация за „малката“ Русенска селищна могила. Проследени са и множеството нарушения на културните пластове на двете могили от военни и жилищни сгради. Поради доброто си стратегическо местоположение на брега на р. Дунав, „голямата“ могила е била използвана за военни постове през римската епоха, през втората половина на XIX с името „Батарей Неджиб“ и през Втората световна война. След Освобождението в нея са изкопани войнишки окопи и на върха ѝ са построени бараки за карантина. През 70-те години могилата става сметище за промишлени отпадъци в сформирания Източна промишлена зона на гр. Русе, където попада и след цялостното ѝ проучване.

2. История на проучванията и методика на работа

Обособени бяха два етапа на проучване на Русенската могила според целите и методиката на работа. Първият етап включва разкопките на могилата до края на Втората световна война и обхваща сондажните проучвания на Карел и Херменгилд Шкорпил през 1904 г. и на русенския учител Димитър Костов през 1921-1922 г. Въпреки недостатъците във воденето на разкопките, резултатите и от двете кампании са публикувани. Трудовете дават добра представа за тогавашното състояние на археологическата наука у нас, за извършените дейности и добитите материали. Благодарение на тях Русенската селищна могила придобива известност сред научните среди и това става причина за продължаване на изследването ѝ.

Вторият етап обхваща най-общо времето от края на Втората световна война до пълното разкопаване на обекта през 1990 г. Характерно за този период в българската археология е проучването според стратиграфския метод с добре поставена план-квадратна система. Към този етап се включват археологическите кампании от 1948-1953 г., водени от Георги Георгиев и Никола Ангелов, както и от 1986-1990 г., ръководени от Кънчо Кънчев и впоследствие Володя Попов. Основен проблем през първата кампания е разделянето на обекта на две самостоятелни половини, което води до несъответствие на разграничените пластове от източния и западния сектор. През втората кампания налице са множество грешки във воденето на теренната работа и документирането на откритите структури, което води до липса на надеждна информация за резултатите от разкопките.

3. Стратиграфия, комплекси и проблеми на документацията

Тук са използвани двете публикации за разкопките през 1948-1953 г. и публикациите и полевата документация от разкопките през 1986-1990 г. Обобщена е информацията за обитаването на могилата през различни периоди: халколит, бронзовата и ранножелязна епохи и римската епоха. Систематизирани са данните за разграничените халколитни хоризонти през отделните кампании. В източния сектор на могилата през 1948-1949 г. са проучени 10 жилищни хоризонта до дълбочина 4,70 м. Материалите от тях са публикувани в обобщен вид, но са включени детайлни описания на шест жилища с техния инвентар. В западния сектор на могилата са обособени 11 жилищни хоризонта до дълбочина 3,15 м. Информацията за тях е по-детайлна, като са споменати разкрити десет жилища, някои от тях с богат инвентар.

През 1974 г. близо 1 м от западния сектор на могилата е отнесен с багер, за да бъде подравнен терена за сметище. При подновените разкопки през 1986 г. Кънчо Кънчев решава да продължи номерацията на пластове от разкопките през 50-те години, като първият новоразкопан пласт е номериран като дванадесети. Започват проучвания едновременно върху цялата площ на могилата чрез сваляне на механични пластове без следване на наклона на културните нива. Това води до смесване на материала от няколко различни хронологически периода. Обособени са 7 нови жилищни хоризонта до достигане на стерилния терен на дълбочина 2, 10 м, в които са описани общо 161 жилища само на базата на очертанията от дупките от колове. В централната площ на могилата, под централния профил, е описано незастроено пространство в почти всички нива. От полевата документация е изведена цялата информация за характера на тези пластове, регистрирани структури и материалите, открити в тях. Установи се, че графичните планове не отговарят на данните от централния профил, в който ясно личат жилищни останки. Той показва и денивелацията на културните пластове в северна посока, която не е взета под внимание при теренната работа.

4. Изследвания върху керамиката

Общо публикуваните с илюстрации цели керамични форми от обекта са под 200 броя – 12 от разкопките през 1921-1922 г.; 84 броя от разкопките през 1948-1953 г.; 66 броя от 1986-1990 г. и около 20 нови в последвали каталози за материалите от могилата. Обобщени са всички опити за систематизиране на керамичния материал от Русенската могила досега. Установи се, че създадените класификации не успяват да покрият изцяло и в достъпен вид изследвания материал. Основните причини са смесването на

класификацията на фрагменти и цели съдове и обединяването на съвсем различни по големина и особености форми в едно класификационно ниво.

5. Хронология

Събрани и обобщени са всички данни за релативната и абсолютна хронология на пластовете от Русенската селищна могила. Релативната хронология се основава на датирането на пластовете от 1948-1953 г. към трета фаза на КГК VI от Хенриета Тодорова, както и на анализа на керамичния материал от разкопките през 1986-1990 г., направено от Володя Попов. От обекта са публикувани само три ¹⁴C дати, но те произхождат от жилищни хоризонти с неясен контекст. От последната кампания са взети множество проби за археомагнитно датирание, поставящи най-долните седем хоризонта в рамките на 5220-4250 г. пр. н. е.

Анализът на състоянието на проучванията на Русенската селищна могила показва, че няма основание обособените хоризонти през отделните кампании да бъдат приети за реално разграничени културни пластове. Поради това в настоящия дисертационен труд не са вземани под внимание. Благодарение на доброто документиране на находките е възможно част от съдовете да бъдат разграничени по комплекси.

II глава. Класификация, типология, релативна хронология (преглед на проучванията)

Във втора глава е направен преглед на част от основните трудове върху керамиката като даваща информация за различни аспекти от живота на древните общества.

1. Анализ на керамиката

Обобщени и систематизирани са основните проучвания върху темата, като изложението е разделено на три части. Първата обхваща общи изследвания от теоретична гледна точка – на Ана Шепард, Оуен Рай, Прудънс Райс, Клайв Ортън, Джеймс Скибо и др. Разгледани са основните постулати за технологичните, формални и декоративни характеристики на керамиката и връзката им с конкретната употреба на съдовете. Във втората част са събрани изследванията върху праисторическата керамика от България, като фокусът е върху предложените начини за систематизация на керамиката от отделни култури. В третата част са разгледани публикациите, посветени на синхронните на Русенската могила обекти от култури Боян, Поляница и КГК VI. От прегледа стана ясно, че използваните критерии при обособяване на групи са сходни, въпреки използването на различни термини при означаване на отделните категории.

Особено голямо значение има какъв е видът на подлежащия на обработка материал – фрагментиран или цели и/или реставрирани съдове.

2. Релативна хронология и вътрешна периодизация на култури Боян, Поляница и КГК VI

Културите, застъпени частично или изцяло в пластовете на Русенската селищна могила са Боян, Поляница и КГК VI. Направен е преглед на публикациите, засягащи обособяването на трите култури в България и Румъния и вижданията на отделните автори относно тяхното вътрешно развитие.

Най-рано са „разпознати“ култури Боян и Гумелница на територията на Румъния. Докато в България през 20-те и 30-те години на XX век все още липсват опити за разграничаване на откритите материали, в Румъния вече има ясно изградена концепция за релативната им хронология. Основавайки се на последователността на пластовете на селището край езерото Боян, както и в селищните могили Видра и Глина, е наблюдавана следната последователност от култури: Боян – Гумелница – Глина. Впоследствие развитието на култура Гумелница е подразделяно на различни фази според проявлението ѝ в различните обекти. През последните десетилетия има тенденция към разделяне на културата в две основни фази. Вижданията относно вътрешната периодизация на култура Боян също търпят много промени. Тя е разделена основно на четири фази. Последната се явява преход към късния халколит.

В България в началото на 60-те години на XX век е наложена Карановската хронологическа система, в която фаза Караново VI се отнася към култура Гумелница. Тук също в различни трудове културата се подразделя на три или четири фази с по няколко подфази. Първоначално материалите, предхождащи култура КГК VI в Североизточна България, са описвани най-общо като сходни с култура Боян. След проучването на селищните могили Овчарово и Поляница през 70-те години на XX век Хенриета Тодорова установява съществуването на отделна култура – Поляница, с четири фази на развитие.

Пълното напасване на фазите от различните създавани и използвани периодизационни схеми на културите Боян, Поляница и КГК VI от двете страни на р. Дунав е невъзможно на тази степен на проучване. Основна причина са разминаванията на вътрешната им периодизация в румънската и българската археологическа литература и липсата на достатъчен брой сигурни комплекси, които могат да бъдат сравнявани. В настоящата дисертация е прието четириделното развитие на култури Боян и Поляница, при което фази Поляница II-III се отнасят към Боян-Видра, а фаза Поляница IV е

синхронна на фаза Боян-Спанцов в Румъния. За култура КГК VI най-широко използваната система е с три фази на развитие. Липсват предпоставки за разграничаване на подфази.

III глава. Класификация на съдовете от Русенската селищна могила

В трета глава е представена единната класификационна схема за всички изследвани форми – съдове, капаци и поставки от Русенската могила. Изложението е разделено в няколко части според вида на изследвания материал.

1. Елементи на съдовете

Описани са елементите на съдовете и техните названия, използвани в настоящата работа. Най-общо са обособени два вида елементи – основни (*устия, преломи, дъна*) и допълнителни (*дръжки, израстъци, пънки, вторични отвори, вътрешни прегради*). Докато първите са неизменна част от формата на керамичните съдове, вторите имат второстепенна роля. В описателен и табличен вид са представени вариантите, срещащи се в Русенската могила и разпространението им в обекта. Отбелязани са и т. нар. *специфични особености* върху някои съдове. Това са пластичните или врязани изображения върху стените и външната и вътрешната страна на дъната.

2. Технология на керамиката

Тъй като изследването се базира на цели керамични форми, наблюденията относно състава и средата на изпичане на глината са силно ограничени. Представени са заключенията на Володя Попов от анализа на фрагментирания материал от 1986-1990 г. Добавени са някои лични наблюдения върху вида на примесите, личащи върху повърхността на някои предмети. Тъй като около 74% от изследваните форми са били подложени на огън вторично, не може да се правят цялостни изводи относно начина на изпичане на керамиката при производството ѝ.

Основни наблюдения бяха очертани относно обработката на външната и вътрешна повърхност на изследвания материал. При анализа за начините на обработка на повърхността са използвани разграничените от Васил Николов видове, като са добавени характерните за късния халколит надрасквания и барботина. Различията в обработката на външната повърхност са означени според изследването на Виктория Петрова за керамиката на култура Караново VI: *I – с еднородна повърхност; II – различно обработена горна част спрямо долната; III – различно обработена шия спрямо останалата част на съда.*

Съдовете от Русе дават интересни насоки защо се избират различните комбинации от повърхности и каква е ролята на излъскването или добре загладената горна част при някои от тях. Голям процент от съдовете с излъскана или добре загладена шийка са със същата обработка на вътрешната повърхност, което би могло да се приеме като предприето напълно съзнателно действие, отразяващо външно възможната им функция. По този начин хората биха се ориентирали лесно за какви цели е подходящ конкретния съд в даден момент. Съдовете с еднородна излъскана или добре загладена повърхност, които могат да се идентифицират като съдове за течности, са в почти всички случаи със същата обработка отвътре. При малките биконични съдове, при които долна външна и вътрешна повърхност е грубо загладена, горната част е излъскана. Очевидно основната идея е да се постигне по-добра основа за графитната украса, нанесена върху горната част. Долната половина остава огрубена за по-лесно захващане и против приплъзване.

3. Класификация на формите

След прегледа на използваните класификационни схеми от проучвателите в България и Румъния, направен във втора глава, стана ясно, че няма създадени общовалидни правила за керамичен анализ. За настоящото изследване беше избрана системата, разработена от Петя Георгиева за керамиката на култура Криводол-Сълкуца. Тя включва пет нива, основаващи се на различни критерии. Първото включва **общата форма** на съдовете според броя на геометричните тела, на които може да бъде разложен съда при преломите около максималния диаметър и шията. Тук основните групи са *едносъставни, двусъставни, трисъставни и специални форми*. При второто ниво (**категория**) основен критерий е видът на външната повърхност – *груба (I)* или *фина (II)*, като е включена и трета категория – на *миниатюрните съдове (III)*. Третото ниво обхваща **вида** на формите според размерите и пропорциите на отделните им елементи. Той предполага и възможното им предназначение – *купи, паници, гърнета* и др. Критерий за обособяването на следващото, четвърто ниво е конкретната форма на предметите, описани с геометрични понятия. Тук са разграничени основните **типове**. Последното, пето ниво включва **подтиповете**. Критерий за разграничаването им е формата на стените при едносъставните и поставките, дръжките при капаците и видът на прелома при останалите форми.

Едносъставните съдове (обр. 1) представляват 14% от всички съдове. По-голямата част са с груба външна повърхност (Е.І.) и представляват *тави, паници и чаши*. Едносъставните съдове с фина повърхност (Е.ІІ.) включват още един вид – *купи*, но липсват тави с подобна обработка. Купите и чашите са представени с по два типа.

Характерни елементи са чучурите, а рядко и вътрешните прегради и пластичен знак върху дъното. Украса се среща само при някои екземпляри. Миниатюрните съдове (Е.Ш.) са 13 на брой и повечето са прекалено малки за да имат реална употреба.

Двусъставните съдове са 46% от всички съдове. Категорията с груба външна повърхност (D.I.) е по-малобройна и по-еднообразна (обр. 2). Тя включва *големи отворени и биконични съдове, купи и малки купи/чаши* с по няколко типа и подтипа. Фината категория (D.II.) се отличава с по-голямо разнообразие на форми (обр. 3). В нея попадат още *паници* (D.II.2.), разграничени в четири типа и *силно затворени форми* (D.II.4.). *Чаши*те (D.II.5.) са най-многобройни и са разпределени в пет типа с по няколко подтипа. Миниатюрните двусъставни съдове (D.III.) също са голям брой, като част от тях имат добре оформена кухина.

Трисъставните съдове съставляват 40% от съдовете. Тези с груба външна обработка (T.I.) са значително по-слабо представени и еднообразни (обр. 4). Представяват основно *хранилища* и *гърнета* с големи, средни и малки размери. При трисъставни съдове с добре оформена външна повърхност (T.II.) разнообразие се наблюдава основно при *малките съдчета с шия* и *хранилищата* (обр. 5). Характерни елементи са преломите с отстъп отдолу, съчетани с израстъци и пъпки върху средната част. Миниатюрните съдове (T.III.) са 19 на брой и всички са подходящи за употреба въпреки малките си размери.

Специфичните форми са рядкост. В тази група са включени единични форми без аналози в обекта, поти, аскоси, зооморфни и антропоморфни съдове, както и цедките във всички техни проявления.

Капаците са втората най-многобройна група керамични форми, като обхващат 25% от изследваните предмети. Подобно на съдовете, те също са разграничени на първо ниво според обработка на външната им повърхност. Тези с груба външна повърхност (K.I.) представляват 36% от капаците и включват *плоски, куполни* и *капацы с перваз* (обр. 6). Към капаците с фина външна повърхност (K.II.) се причисляват и *гъбовидните* (обр. 7). За втората категория са характерни двойните вторични отвори и богата украса при някои типове. Тук също съществуват няколко миниатюрни екземпляра (K.III.).

Поставките са сравнително добре представена група предмети – 12 броя. Биват едносъставни и двусъставни, като вторите имат няколко подтипа.

4. Класификация на украсата

От всички включени в изследването предмети външната повърхност на 273 (44%) е декорирана частично или изцяло, като 85 (30% от декорираните; 14% от всички) от тях

са с барботина. Системата за анализ в настоящия труд обхваща три нива: *техника на украса* (барботина, релефна, врязана, набодена, канелюри, изрязана/кербшнит, графитна) – *видове техники* (според инструмента или начина на нанасяне) – *мотиви*. Съчетанието на няколко различни мотива с една и съща техника върху един предмет образуват композиция. Смесването на няколко различни техники се означава като комбинация.

5. Резултати от класификацията и сравнителен анализ

Създадената класификация и сравнителният анализ на представени в Русенската могила типове форми с тези от синхронни обекти, позволи няколко основни извода:

➤ Въпреки че често в научната литература се споменават форми, характерни за определена фаза, много малък процент от тях са уникални за конкретен етап на култура КГК VI (обр. 8). Няколко се срещат във всички фази на късния халколит, както и през средния. За целия период на култура КГК VI са характерни шест общи типа. Отделни типове са разпространени през средния халколит и първа фаза на КГК VI, а някои продължават и във втора фаза. „Типични“ форми се наблюдават през последната, трета фаза на КГК VI както и в първа фаза на културата. Най-многобройни обаче са съдовете, характерни само за втора и трета фаза на КГК VI.

➤ Анализът на обработката на външната и вътрешна повърхност на съдовете показва, че рядко е следван ясен модел на изработване, тъй като комбинациите между двете фактури дори при един и същ тип са разнообразни. От друга страна, общите форми за грубата и фина керамика са изключение и обикновено включват по-простите съдове и капаци. Потвърждава се идеята за преднамерена зададена функция при създаването на формите (от грънчаря), но същевременно оставя въпроса за конкретната им употреба на ползвателите (домакинството) според тяхната лична преценка.

➤ Установено бе, че оформянето на устията, преломите и дъната имат слаба хронологическа или типологическа натовареност, което отговаря на голямата унифицираност на керамиката на култура КГК VI. Известни предпочитания се отчитат при използването на конвексните дъна при сферичните чаши и равните дъна при хранилицата, както и на преломи с отстъп отдолу при големи гърнета и чаши, обикновено с израстъци на същото място. Всички тези особености са свързани с допълване на функцията на споменатите форми.

➤ Разпространението и комбинациите от допълнителни елементи върху формите са свързани с употребата на конкретен съд или типове съдове. Релефните пъпки например играят роля на помощни участъци против приплъзване при преместване на предметите, тъй като са поставяни върху средната част на големи тави или върху преломите на

двусъставни купи. Още по-силно свидетелство е честата им комбинация с четири израстъка върху гърнета, формиращи своеобразна симбиоза за лесно захващане при транспортиране. При фините съдове също се наблюдава подобна зависимост, но там характерни са единичните пъпки в най-изпъкналата част при съдовете с шия, паници и купи или върху первази на капаци. Запазените комплекти от съд и капак насочват, че тяхната функция е да показват принадлежността на определен капак към конкретния съд, тъй като те прилепват именно в позицията, в която пъпките застават в една ос. Друг начин е чрез двойка пробити отворчета в шията на съдовете и перваза на куполовидните или гъбовидните капаци, през които вероятно е преминавал шнур за прикрепването им един към друг.

➤ Бяха разграничени няколко типа съдове със специфични функции (обр. 9). Такива са например съдовете с чучури, със загладена вътрешна повърхност, подходяща за течности. Различните им форми подсказват, че са се използвали различно – вероятно някои за термична обработка, други за съхранение, а трети – за пренасяне. Възможна функция на други съдове е за приготвяне на храна, тъй като имат подходящи размери и характеристики на външната и вътрешна повърхност. Комплектите от съдове и съответните им капаци, намерени както в Русенската могила, така и в други синхронни селища, също дадоха възможност да бъдат свързани част от капаците с конкретни типове съдове.

➤ Анализът на разпространените техники и мотиви на украса показаха, че населението не е променило драстично своите традиции, въпреки следването на общите тенденции. Предпочитаните места за нанасяне са обикновено най-видимите – средната част при трисъставни съдове и горната при капаци. В случай на комбинации при дву- и трисъставни съдове мотивите върху отделните части рядко са идентични, въпреки че с малки изключения се изпълняват в еднаква или близка техника.

IV глава. Затворени комплекси – структури и техният инвентар

В четвърта глава е представен анализ на затворените комплекси. Включени са всички комплекси от Русенската могила, както и всички публикувани жилища и инвентара им от други синхронни обекти.

1. Комплекси в Русенската могила

Селищната могила предостави възможността за проследяване на присъствието и разпространението на съдовете в няколко различни вида комплекси – в жилища, вкопаните структури в основата на могилата и в гробове. Основната информация идва от

керамичния инвентар на сгради, загинали от пожар. Въпреки че едва половината от изследваните предмети могат да се свържат с определен контекст, жилищата покриват целия период на КГК VI и в тях са представени над 83% от обособените в класификацията типове и подтипове. Това позволи според качествения им състав да се определи появата и разпространението на конкретните форми, което носи важна информация за развитието на керамичното производство.

Методиката на работа и документиране на разкритите материали през отделните кампании дават различни възможности за анализ на затворени комплекси. От разкопките през 1948-1953 г. са разкрити и публикувани 16 жилища с описание на прилежащия им инвентар. Установи се, че въпреки подробните публикации за проучените жилища, част от съдовете от тях не са включени в статиите с изображения. След вторичната обработка на керамичните форми от могилата и благодарение на подробните им описания и информация в инвентарните книги, стана възможно да се намерят и останалите съдове. По този начин се възстанови целия наличен керамичен инвентар на постройките. Тук комплексите от източната и западната половина са представени заедно, подредени според дълбочината им от повърхността. За означаването им е запазено определението *жилища*, използвано от проучвателите.

Възможността за поставяне на откритите керамични съдове от разкопките през 1986-1990 г. в конкретен контекст е доста по-малка в сравнение с предходната кампания. Описаните вече неточности при воденето на теренната работа и документирането на откритите структури и находки водят до липсата на ясна информация за евентуалното наличие на горели комплекси, техния брой и материалите от тях. Анализирайки цялата налична документация от разкопките през този период, беше разработена система за работа. Тя цели локализирането на горели петна в отделните пластове на обекта и съпоставянето им с координати за отделните съдове, където е възможно. Бяха използвани всички достъпни елементи на археологическа документация, като най-полезни се очертаха полевите дневници и инвентарни книги. Новият подход включва няколко стъпки (обр. 10):

- 1) Изготвяне на работна таблица, съдържаща местоположението на регистрираните горели деструкции, споменати в полевите дневници;
- 2) Избор на съответния графичен план на археологическите ситуации на отделните нива на разкриване, който беше използван само за очертаване на границите на разкритата площ;

3) Премахване на означенията за дупки от колове, които не представляват реални граници на жилища и оставяне на символите за останалите структури – петна с мазилки и пепел, пещи и др.;

4) Наслагване върху така очертаната рамка данните от полевите дневници, споменаващи наличие на пещи, части от стени на постройки и петна от мазилки или пепел в съответните квадрати или части от квадрати;

5) Поставяне на маркери, означаващи мястото на намиране на целите съдове от обекта;

6) Наслагване данните за местоположението на петната с горели деструкции и на вторично горели съдове.

Този подход за вторично идентифициране на горели структури се оказва успешен, доказателство за което е, че двата плана съвпадат почти изцяло при всички отделни нива. Най-прякото доказателство обаче е, че структурите и колективните находки от съдове, засечени близо до централния профил, отговарят точно на горелите пластове, отбелязани в плана му. Благодарение на приложния подход, в долните пластове на могилата с дебелина до 2,10 м се очертаваха 20 различни по големина, ориентация и дебелина горели структури, ясно обособени сред околния терен. За назоваването им е предпочетен терминът *структура*, тъй като липсва достатъчно информация за точните граници, характера и останалия инвентар на споменатите горели комплекси.

Към така очертаните жилищни комплекси е добавен още един – *постройка 2* от разкопките през 1989-1990 г. За нея има повече информация, както за архитектурните ѝ специфики, така и за инвентара.

Според наличните данни е направено подробно описание за всеки комплекс. То включва местоположение в могилата, размери на сградата или петното от горели деструкции, останалия инвентар, както и списък на всички представени видове съдове според различните категории и подтипове. На базата на наблюденията относно хронологическото им разпространение е предложено относителното датиране на всеки комплекс.

От **вкопаните структури** в основата на могилата произхожда само фрагментиран керамичен материал. От тях два фрагмента са от силно горял вторично съд на столче, украсен с кербшнит орнаменти, както върху основната част на съда, така и върху столчето. Имайки предвид характерната украса и форма, той принадлежи на фаза Видра на култура Боян.

Съдовете, намерени в **гробен контекст** са малко. Има данни за девет гроба от общо 104 броя в могилата, в които е намерен един или два съда. Полагането на мъртвите с малки биконични съдове свидетелства за интенционално следване на определен модел при погребването.

2. Затворени комплекси от синхронни обекти

Археолозите от различните поколения са поставяли керамичните съдове в различен фокус, като в научната литература рядко откритите материали се публикуват по комплекси. Разгледани са основните трудове, свързани с анализ на конкретни жилищни комплекси от култури Боян, Поляница и КГК VI. От България такива принадлежат на Ана Радунчева за жилищата от Винаца, Хенриета Тодорова за сградите от Овчарово, както и публикациите за единични комплекси от други могили. От Румъния опити за по-задълбочено изследване на базата на конкретни структури има за могили при Хършова, Бордушан-Попина, Султана и Пиетреле. Останалите примери са също единични комплекси от други селищни могили.

Подобно на затворените комплекси от Русе, тези от другите синхронни обекти също са представени описателно с данни за местоположение, размери и инвентар. Общият им брой е 55. Керамиката от всяко жилище е поставена в контекста на общите форми с материалите от Русенската могила. Комплексите са подредени според датировката, дадена от проучвателите им – към средния халколит, първа, втора и трета фаза на КГК VI. Включени са и паралели на гробове от 8 синхронни некропола от ареала на култури Поляница и КГК VI.

3. Значение и сравнителен анализ на комплексите

Благодарение на известните 17 и идентифицираните вторично 20 „нови“ затворени жилищни комплекса, стана възможно за пръв път да бъде проследено непрекъснатото обитаване на Русенската могила през различните фази през целия късен халколит. С това обектът дава непрекъсната поредица от затворени комплекси от самото му начало до края, липсваща в останалите публикувани могили, откъдето са известни структури най-много от две фази на култура КГК VI. Недостатък на конкретната база данни, с оглед на по-пълното проследяване на различните специфики на съдовете, е малкият брой представители от определен тип или комплекс. При 26 от общо 37 горели структури липсват изобщо или произхождат по-малко от девет съда. Предимство е, че останалите 11 жилища се разпределят с по няколко комплекса от фаза и от всяка фаза съществува поне една структура със сравнително голям брой цели керамични форми. Това позволява те да бъдат разгледани в обща схема.

Задължително обаче трябва да се подчертае, че тя се основава само на горелите жилища от могилата, защото само горелите хоризонти предоставят възможност за възстановяване на цялостни комплекси. По тази причина по-ранните вкопавания и материалите от тях, както и негорелите жилища не са включени в нея. Най-ранните масивни горели структури датират от края на средния халколит и продължават без прекъсване до самия край на късния, поради което изследването се фокусира именно върху най-късните обитавания на могилата. По същество те съставляват около 90% от нейните културни пластове.

Според **относителната им хронология**, очертаната в предходния етап на работа, бяха датирани 24 от общо 37 комплекса, разграничени според присъствието на „ранни“ и „късни“ форми и промяна на определени елементи в керамичния инвентар. По този начин за пръв път стана възможно да се създаде пълна хронология на горелите структури от Русенската могила. Тя включва пет основни периода на обитаване през халколита с различен брой на обособените комплекси (обр. 11):

➤ Структура 20, Постройка 2 – **края на средния халколит**. Включват нива от т. нар. IV/XV до VI/XVII хоризонт.

➤ Структура 14, Структура 16, Структура 19 – **първа фаза на КГК VI**. Покриват части от т. нар. IV/XV и V/XVI хоризонт.

➤ Структура 7, Структура 9, Структура 10 – **края на първа – втора фаза на КГК VI**. Нивата им обхващат части от т. нар. III/XIV и IV/XV хоризонт.

➤ Жилище 15, Жилище 16, Структура 1, Структура 2, Структура 4, Структура 6, Структура 11, Структура 15 – **втора фаза на КГК VI**. Те се разпределят в най-много „хоризонти“. Покриват части от почти всички нива от последната кампания – I/XII до V/XVI хоризонт и X хоризонт от източния сектор от разкопките през 1948-1949 г.

➤ Жилище 1 – Жилище 14 – **трета фаза на КГК VI**. Те са от горните пластове на могилата, проучени през 1948-1953 г. Включва I-IX хоризонт в източния сектор и I-XI хоризонт в западния.

Установено бе, че поради често дискутираната денивелация на културните пластове, изявена особено в долните хоризонти на обекта, на една дълбочина попадат жилища от различни хронологически фази. След датирането им стана възможно разглеждането на материалите в техния реален контекст, позволяващ сравнения както на структурите от една фаза, така и на тези от различни.

Разликите с периодизацията на Хенриета Тодорова и Володя Попов са няколко. На първо място те отнасят всички проучвани през 40-те и 50-те години пластове към

трета фаза на КГК VI. Сравнителният анализ на керамиката, направен в настоящото изследване показва, че жилища 15 и 16 (от X хоризонт в източния сектор на могилата) се отнасят към втора фаза на култура КГК VI. Също така се поправят неточностите в датирването на объркания керамичен материал от долните хоризонти. Ясно се маркират петната с керамика съответно от средния халколит и първа и втора фаза на КГК VI, които първоначално са били определяни като синхронни, тъй като произлизат от един механичен пласт. Въпреки че не може да се твърди със сигурност дали структурите от една хронологическа фаза са съществували едновременно, те илюстрират предпочитанията за местоположение, размери, ориентация, архитектурни детайли и инвентар през сравнително кратък отрязък от време. Това дава редица възможности за сравнение между отделните елементи в комплексите както в рамките на конкретна фаза, така и между две и повече последователни.

От направения кратък списък на основните некрополи на култура КГК VI, става ясно, че малките чаши, характерни и за Русенската могила, са често използвани като гробен инвентар. В повечето случаи те са в комплект с паници, големи дълбоки купи, понякога с капаци. В Русе капак присъства само в един гроб, което потвърждава тезата, че тук е следван собствен модел на погребване. Вероятно той е бил съобразен с малкото пространство в могилата. Типичните за Русе биконични чаши с отстъп над прелома се срещат в Голямо Делчево и Смядово, датиращи към края на втора-трета фаза на КГК VI. Тъй като този подтип чаши се среща предимно в жилища през последната фаза на късния халколит, най-вероятно погребванията са били извършвани именно тогава.

Изследването предостави възможност за сравнителен анализ на състава на керамичните комплекси. Той доведе до следните заключения:

➤ Най-често срещаните подтипове в Русенската могила според *морфологичните им характеристики* са чашите D.П.5.4.b. и малките съдове с шия T.П.5.4.b., част от инвентара на шест от всички русенски комплекси. Следват грубите конични тави E.I.1.1.a., купите D.П.3.4.a. и още един подтип чаши D.П.5.3.a., заедно с близките по форма капаци K.П.4.2.a. и K.П.4.2.b. Също така голямо проявление имат фусбоден съдовете T.I.4. и големите D.П.1.1.b. Данните от останалите затворени комплекси в общи линии също потвърждават тези наблюдения. При тях най-чести са капациите K.П.4.2.a., застъпени в 19 от общо 55-те жилища с керамичен инвентар, тъй като са с различна големина и са използвани да покриват почти всички видове съдове – от големи хранилища до малки чаши. Освен тях широко разпространение имат тавите E.I.1.1.a., и чашите D.П.5.4. в двата си подтипа, както и D.П.5.2.b. От паниците най-голям

е броят на тип D.II.2.4., а при купите – D.II.3.4.a., документирани в 14 от комплексите. При грубата керамика предпочитани са типове D.I.1.2.b. и E.I.2.1., както и гърнета T.I.2.2.b., T.I.5.3. и T.I.6.1. Почти всички споменати форми имат широко разпространение през целия късен халколит в региона. Само в единични случаи в комплекси се намират по-специфични форми – E.II.2.1.a., D.II.5.3.b., T.I.5.1., както и аскоси S.1.3. и поставки P.2.a.

➤ Сравнението на *големината на използваните съдове в отделните фази* показва, че се забелязва общ модел почти през целия период на обитаване на Русенската могила, който се променя едва в самия край на халколита. Пикът на използването на големи съдове, вероятно за съхранение, е през последната фаза на КГК VI, засвидетелстван в три от седемте жилища със запазен инвентар. Тези наблюдения съвпадат с данните от други обекти, например Пиетреле. Там са открити няколко големи съдове хранилища с височина над 1 м, датиращи от последната фаза на КГК VI. Те произхождат от откритото селище около могилата.

➤ Забелязва се тенденция към постепенното увеличаване на *разнообразието на форми* и комбинациите между тях в комплексите от Русе, които започват от най-ранните горели структури и достигат своя апогей през втора фаза на култура КГК VI. Следва постепенна промяна на предпочитаните съдове през последната фаза на обитаване, свързана с по-активно използване на контейнерите за съхранение. Фактът, че конкретни типове рядко се повтарят в комплекси от една и съща фаза показват, че липсва стандартизация в инвентара на жилищата.

➤ Установи се, че в комплекси от няколко последователни фази са използвани *общии комбинации от съдове* (обр. 12). Такива са D.II.1.1.b., D.II.3.4.a., D.II.5.3.a., D.II.5.4.b. и T.I.5.3., известни от трите фази на КГК VI; D.II.3.4.b., T.I.2.2.b. и T.II.4.1.a., както и D.II.2.2.+T.I.6.1.+T.II.2.3.+T.II.4.2., характерни за последните две фази на късния халколит.

➤ Благодарение на наблюдаваните комбинации от съдове беше възможно да се проследи *развитието на тези форми* чрез съпоставяне на пропорционалните им зависимости в отделните етапи на обитаване. Установиха се няколко посоки на промяна при различните типове. За *едносъставните* форми тенденцията е в издължаване на височината на съдовете и намаляване на диаметъра на дъното. При често срещаните *големи двусъставни съдове* D.I.1. и D.II.1. и фините купи D.II.3.2.a. и D.II.3.4. промяната е основно във височината на долната част, която се увеличава във всяка следваща фаза. Друга основна насока е в стремежа в затваряне на формите при характерните

двусъставни чаши Д.П.5.4., но и при *фините и груби гърнета*. При последните е типично и увеличаване на височината на шията, но в самия край на трета фаза.

➤ Керамиката от Русе показва доста еднообразна традиция и стил на украса през целия период на обитаване на обекта. Някои техники, като барботината и комбинираната, се използват в почти всички жилища, докато по-специфичните канелюри и набождания се появяват рядко според хронологическата принадлежност на комплекса. Най-застъпени в жилищата от Русенската могила са барботината, набодена и графитна украса, които са представени във всички етапи с различна честота и разнообразие. Графитната украса в Русенската могила показва, че позитивният орнамент се среща до края на КГК VI, като в *жилище 10* е представен в най-голямо разнообразие. Използваните мотиви са изключително сходни. Такива са и при позитивно-негативната украса, покриващи горните части на съдове в коси и хоризонтални пояси. Последните често попадат в комбинация с чисто негативни детайли и се срещат върху съдове от последните две фази на КГК VI.

➤ Анализът на комплексите свидетелства, че съществува традиция при използването на отделните техники и мотиви на украса. При съдовете в част от жилищата (например *жилища 5, 10, структури 1, 20*) се наблюдава използване на сходни мотиви при еднакви или различни по форма и функция форми. Вероятно това е търсен резултат, за да придаде собствен, характерен вид на керамичния комплекс. Това важи и за украсата в различни сгради от една и съща фаза на обитаване, както и при последователни фази.

Направен е анализ на комплексите като извор за **социалната структура** на обществото. Разгледани са данните за съществуването на различни по предназначение сгради в халколитните селища от култури Боян, Поляница и КГК VI, за което се съди от местоположението, архитектурните особености и техния инвентар. Предположено е обособяването на някои постройки като *керамични работилници или складове, работилници за кремъчни изделия, светилници*, или пространства, свързани с *металургията*, риболова и тъкачеството.

Установи се, че въпреки многото податки за практикуване на различни производствени, търговски и социални дейности в рамките на халколитните могили, рядко може да се обособят конкретни постройки, в които те са били извършвани. За Русенската могила са характерни няколко големи постройки с богат и разнообразен инвентар, който подсказва по-скоро смесено използване на сградите.

Характерът на керамичния инвентар също потвърждава това. Съставът му, особено от последните два фази на КГК VI показва, че инвентарът на сградите от една и

съща фаза се различава по отношение на комбинациите от типове форми, но включва сходен набор от различни по употреба съдове. В почти всички комплекси присъстват представители както на грубата, така и на фината керамика, което показва, че наблюдаващото се разделение на кухненска и трапезна посуда в по-късните епохи няма своето проявление през халколита или липсва строго разграничение на помещенията, в които се използват. Това важи както за комплексите от Русенската могила, така и за останалите. Вероятно по-голямата част от постройките са използвани за жилища и в тях са се извършвали разнообразни дейности.

Изключение правят няколко сгради в Пиетреле и в Русе (структура 7, 14), чиито инвентар включва съдове за приготвяне и консумация на течни продукти. И в двата обекта има постройки, в които преобладава грубата керамика (структура 19) за приготвяне на храна или съдовете за съхранение (жилище 12). Наред с обикновените жилищни постройки, са съществували и обществени (жилище 15 и жилище 16), в които са били съсредоточени пособията за всички важни дейности за общността.

Заклучение

Настоящото изследване е първото по рода си, базиращо се на всички горели структури от един изцяло проучен многослоен обект след вторичен анализ на теренната документация. То позволи да се направи реконструкция на етапите на обитаване на Русенската селищна могила, акцентирайки върху сградите и произвежданите и използвани керамични съдове в тях.

Най-ранните селища (култура *Боян, фази Джулеши и Видра*) присъстват само със спорадични цели форми от вкопаните обекти. Те показват изключително сходство с материали от селища на север от река Дунав, поради което може да се твърди, че обществата от двата бряга са имали тесни културни връзки, ако не и еднаква културна принадлежност. Най-вероятно пластове от обитаването им са били разрушени още при първото по-сериозно заселване на това място на брега на реката през *средния халколит*. От този период датират предимно негорели жилища с малобройни съдове, проучени през 1989-1990 г.

Първите масивни останки от обитаване са от *самия край на средния халколит* (постройка 2 и структура 20). Те са разположени в западната и централната част в основата на могилата и имат приблизително еднакви размери и ориентация – североизток-югозапад. Керамичният им инвентар се отличава в сравнение със следващите комплекси, тъй като формите са характерни все още за средния халколит.

Забелязва се малкото разнообразие на форми, в които мнозинство са фините съдове, а капацы изобщо липсват.

Интересен факт е, че през този кратък период от време – на границата между две култури, се появяват сгради с по-особени черти – антропоморфни релефи, стенописи и декорирани архитектурни елементи (също от Тангъру и Касчоареле). Тъй като керамичният им инвентар е сходен, но включващ груби и фини форми, вероятно общността е използвала тези постройки като обществени места с представителен характер. Какви дейности точно са се извършвали е невъзможно да се каже, но близостта и разположението на селищата, в които се намират, насочват към унифицираност на общностите по Долния Дунав. Случайност или не, именно от този момент започват да зачестяват документираните горели сгради, което би могло да се интерпретира като промяна на ролята на къщите (или поне определени постройки) в обществото.

Следващият период на обитаване – *първа фаза на КГК VI*, се маркира от три горели постройки, разположени в северната част в основата на могилата (структури 19, 16 и 14). Тъй като част от тях са нарушени от по-ранни сондажи или попадат под централния профил, е трудно да се наблюдава евентуална обща ориентация на жилищата. Въпреки това напълно запазената структура 14 подсказва, че най-вероятно тя се променя на северозапад-югоизток. Въпреки че се увеличава разнообразието на използваните типове в инвентара на постройките, намаляват отделните функционални категории. Характерни форми са големите съдове (D.I.1.2., D.I.2., D.II.1.1.b.) и средни груби (D.I.3.) и фини (D.II.3.1., D.II.3.2.a., D.II.3.4.a., D.II.3.4.c.) купи. Рядко се срещат тави (E.I.1.1.), гърнета (T.I.5.3.), чаши (D.II.5.3.a., D.II.5.4.b.) и поставки.

Рядко има пълно сходство в инвентара на структурите. В две от тях (структура 14 и структура 19) се наблюдава еднообразие в представените видове съдове и обработката на външната им повърхност. Това насочва към заключението, че през този период е съществувала практика за концентрация на определени дейности в различни сгради. Тъй като от тази фаза няма много публикувани жилища, е трудно да се разграничат определени зависимости между отделните райони. Комплексите от Русе имат много прилики както с негорялата постройка от Омуртаг, така и с формите от Шидерова могила.

Третият период на обитаване на могилата включва три комплекса, датирани най-общо към *края на първа и началото на втора фаза на КГК VI* (структури 10, 9 и 7). Трябва да се отбележи, че причината е наличието на общи за двете фази характерни керамични форми. От формата и размерите на добре запазената структура 9 се вижда, че наложената през предходната фаза ориентация северозапад-югоизток се запазва.

Продължава и тенденцията в увеличаване на типологическото и функционално разнообразие на съдовете. Характерна форма са тавите, представени и в трите комплекса, но липсват повече общи черти в инвентара им. Забелязаната в първа фаза концентрация на конкретни функционални категории в една структура продължава (структура 7.2), в която 7 от 8-те съда са едносъставни тави и чаши.

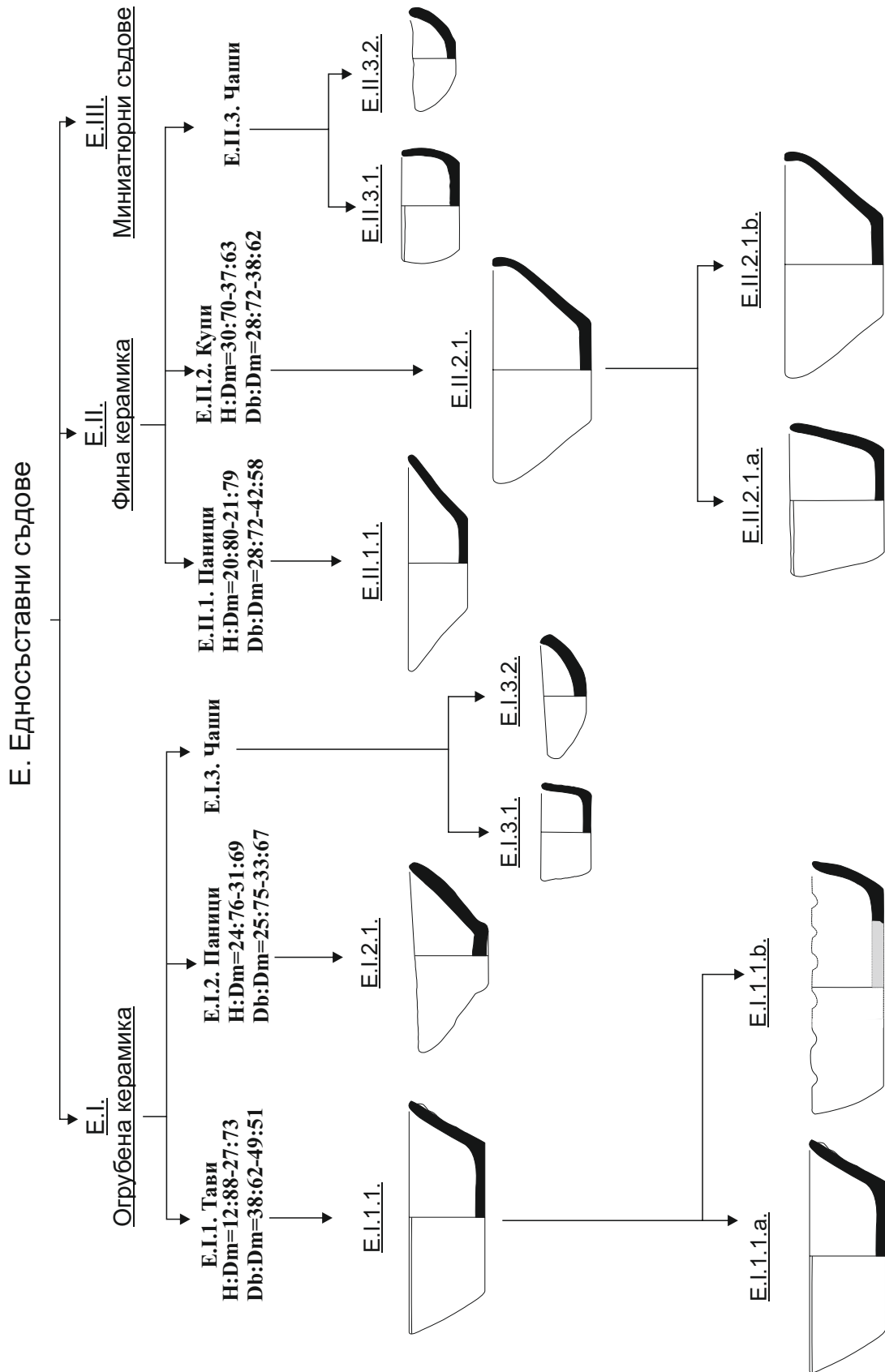
Категорично комплексите от *втора фаза на КГК VI* са най-представителни за керамичното производство на могилата. Отчита се увеличаване на размерите на съдовете в някои жилища. От тази фаза датират осем горели постройки (структури 15, 11, 6, 4, 2, 1 и жилища 16 и 15), в чиито инвентар общо са представени 48 различни съда и капаци. В отделните керамични комплекси варират между 6 и 18 типа съдове, също различаващи се функционално. Някои от формите продължават съществуването си от предходната фаза (едносъставните и груби двусъставни съдове, поставки), а други се появяват именно през втора и продължават до края на халколита (двусъставни паници и трисъставни форми). Няма тенденция към уеднаквяване на инвентара на структурите от фазата, тъй като въпреки малкия брой общи форми, всяка има свои собствени черти. Най-много сходства има между жилище 16 и структура 1, но и при тях еднаквите типове са едва 8 от съответно 17 и 26. От сравнението с останалите публикувани жилища става ясно, че представените форми почти напълно се покриват със селища на север от река Дунав – Касчоареле и Султана, както и с близкия комплекс от Кошарна. С известните жилища от Винаца и Смядово аналогичните форми са малко над 50%. Единственият публикуван синхронен комплекс от Тракия (от Съдиево) също показва прилики, но и различия в оформянето на отделните части на съдовете.

Доколкото може да бъде проследено, се установи, че жилищата от тази фаза следват същия модел като от предходните две – с ориентация северозапад-югоизток и заемат сравнително голяма площ. Тук за пръв път имаме сведения и за останалите елементи на инвентара, които показват същото разнообразие като при керамиката. Именно двете жилища – 15 и 16 се очертаха като изключение при прилагане на кореспондентния анализ (СА) на затворените керамични комплекси. Това предполага интерпретирането им като обществени постройки, съхраняващи важни за обитателите на селището суровини и продукти и вероятно биха могли да насочват към евентуални занаятчийски и търговски функции. Най-вероятно те се различават от засвидетелстваните представителни сгради от края на средния халколит, тъй като тук липсват специфични архитектурни особености, с изключение на големината на постройките.

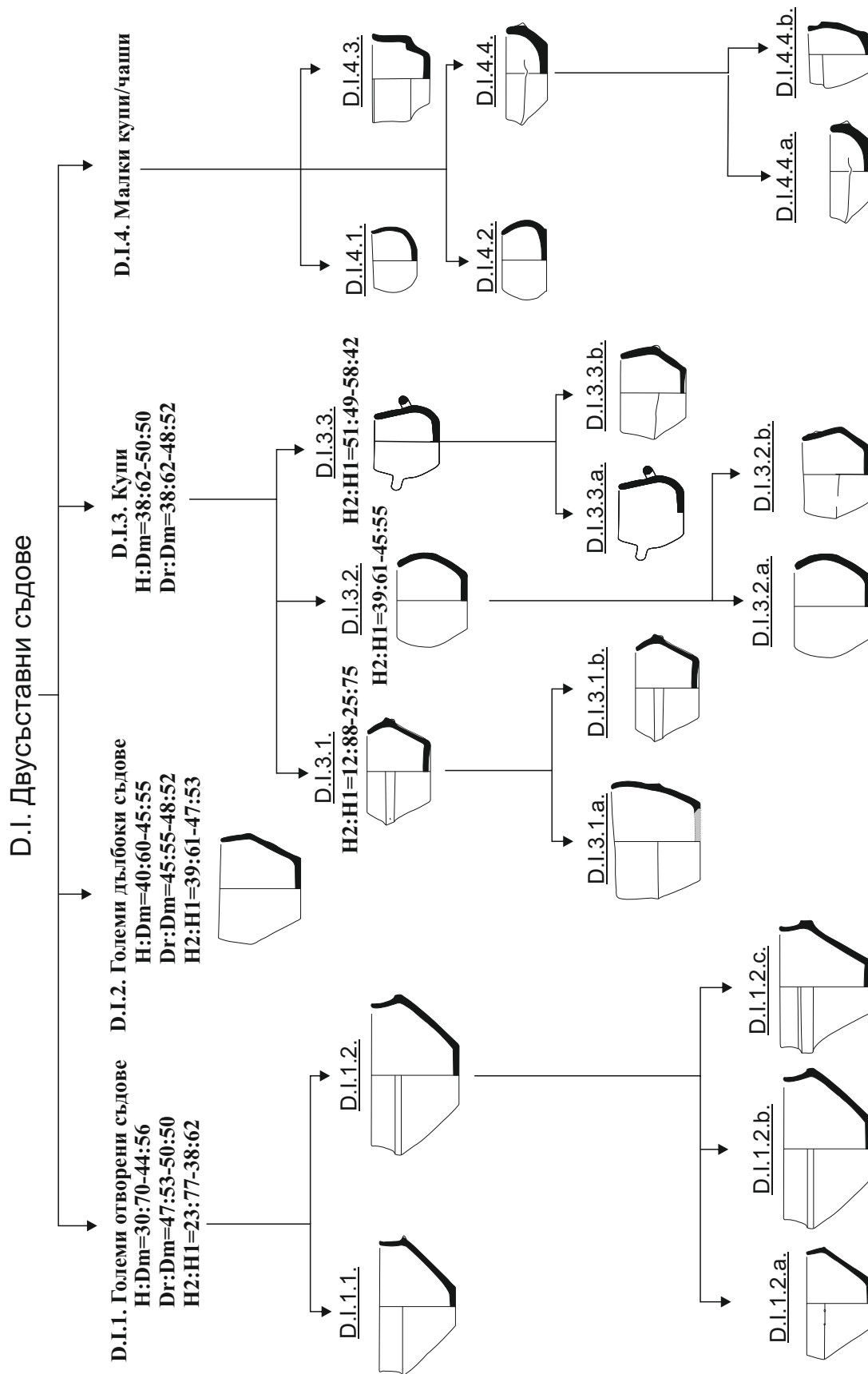
През последната *трета фаза на КГК VI* са документирани подробно четиринадесет жилища (жилища 1-14), благодарение на проучвателите Георги Георгиев и Никола Ангелов. Отчитайки разнообразието на форми, те значително намаляват в сравнение с предходната фаза. От друга страна се наблюдава ясен модел на керамичните ансамбли от отделните жилища, включващи основно по-сложни и съдове с голям обем – трисъставни големи хранилища, почти всички типове гърнета и двусъставни паници, чаши и купи. Тук отново липсва пълно покриване на инвентара в отделните жилища спрямо морфологичните характеристики, но навсякъде присъства еднакъв разнообразен набор от съдове за различна употреба. Не се различават по-специализирани комплекси, с изключение на жилище 12, в което съдовете хранилища преобладават. Според типологическото разнообразие най-близки паралели имат с добре публикуваните жилища от селищните могили до Пиетреле, Султана и до голяма степен Гумелница (въпреки особеностите на комплекса). С останалите обекти като Хотница, Блежеш и Букшан се припокриват само частично.

Данните за ориентацията на жилищата (жилище 9 и 10) показват продължаване на традицията те да бъдат ориентирани в посока северозапад-югоизток. Благодарение на детайлните публикации за инвентара от жилищата от трета фаза на късния халколит, може да бъде забелязано нараснало материално благосъстояние на обществото, което дава косвени свидетелства за практикуването на различни занаяти и търговия. За разлика от други синхронни обекти, където ясно се очертават конкретни производствени дейности, постройките от Русе са разнообразни. Те по-скоро насочват, че подобно на предходната фаза, една или няколко постройки съсредоточават в себе си цялата дейност на населението на могилата.

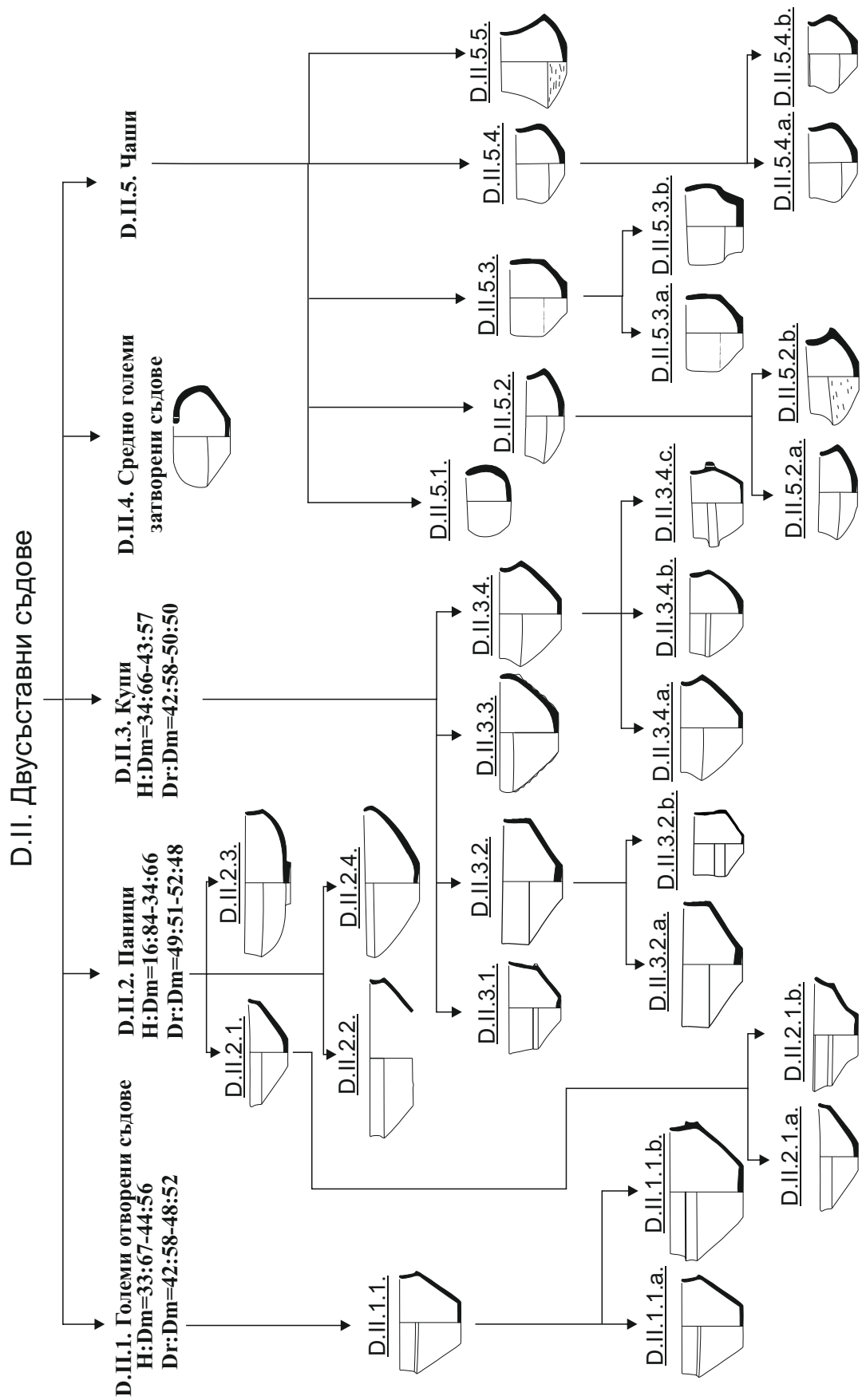
Резултатите от изследването водят до извода, че животът върху Русенската могила преживява плавен възходящ темп на развитие от края на средния халколит до финала на късния. Очертани са основните етапи на обитаване и са разграничени всички възможни затворени комплекси. В този смисъл настоящото проучване дава широка основа за следващи анализи на други страни от материалната култура – развитието на пластиката, накитите, различните оръдия на труда. Те биха дали още по-добър поглед върху икономическото и социално състояние на обществата, живели на територията на Русенската селищна могила.

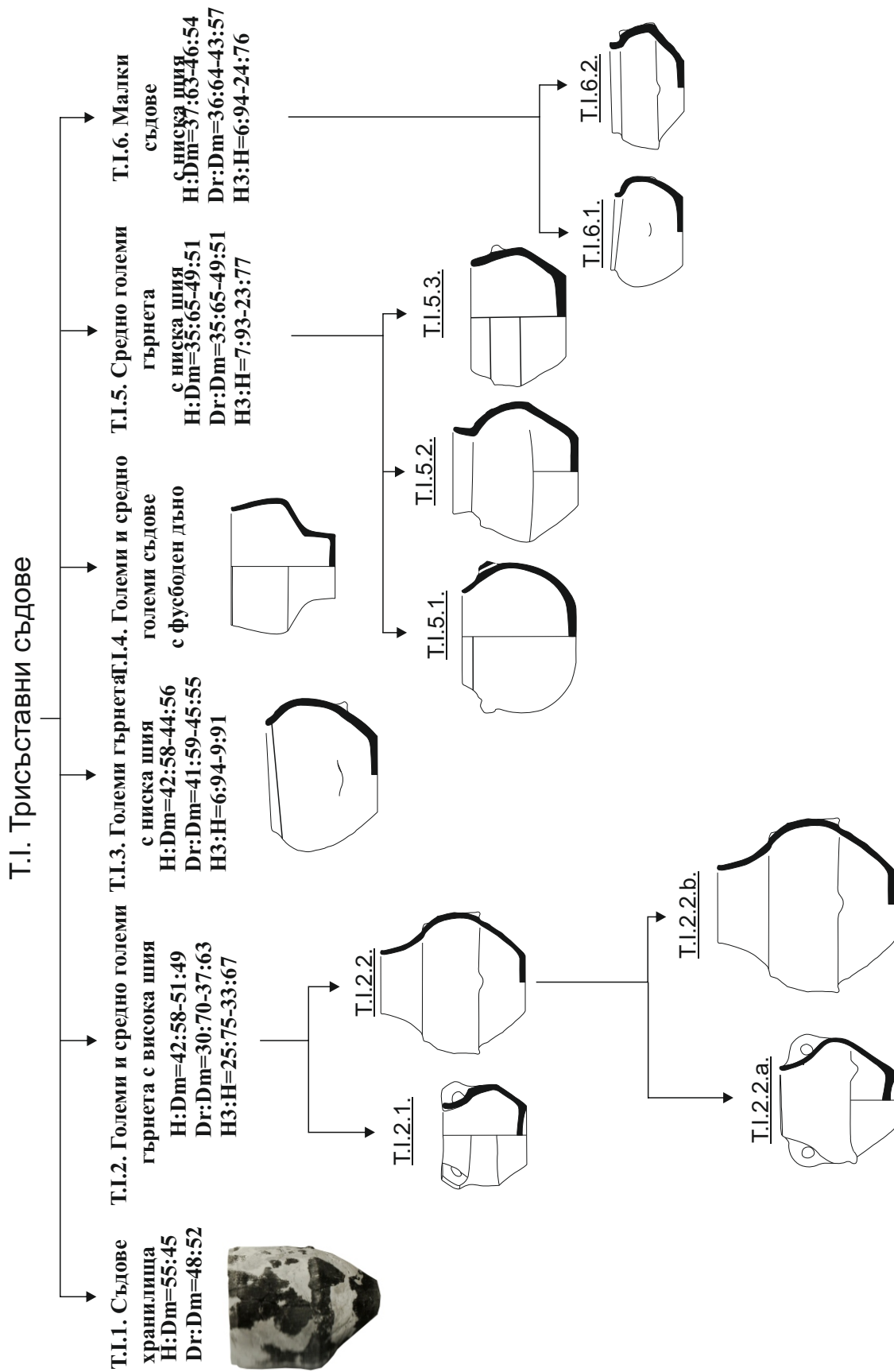
Обр. 1. Класификация на едносъставните съдове.

Обр. 2. Класификация на двусъставните съдове с груба повърхност.

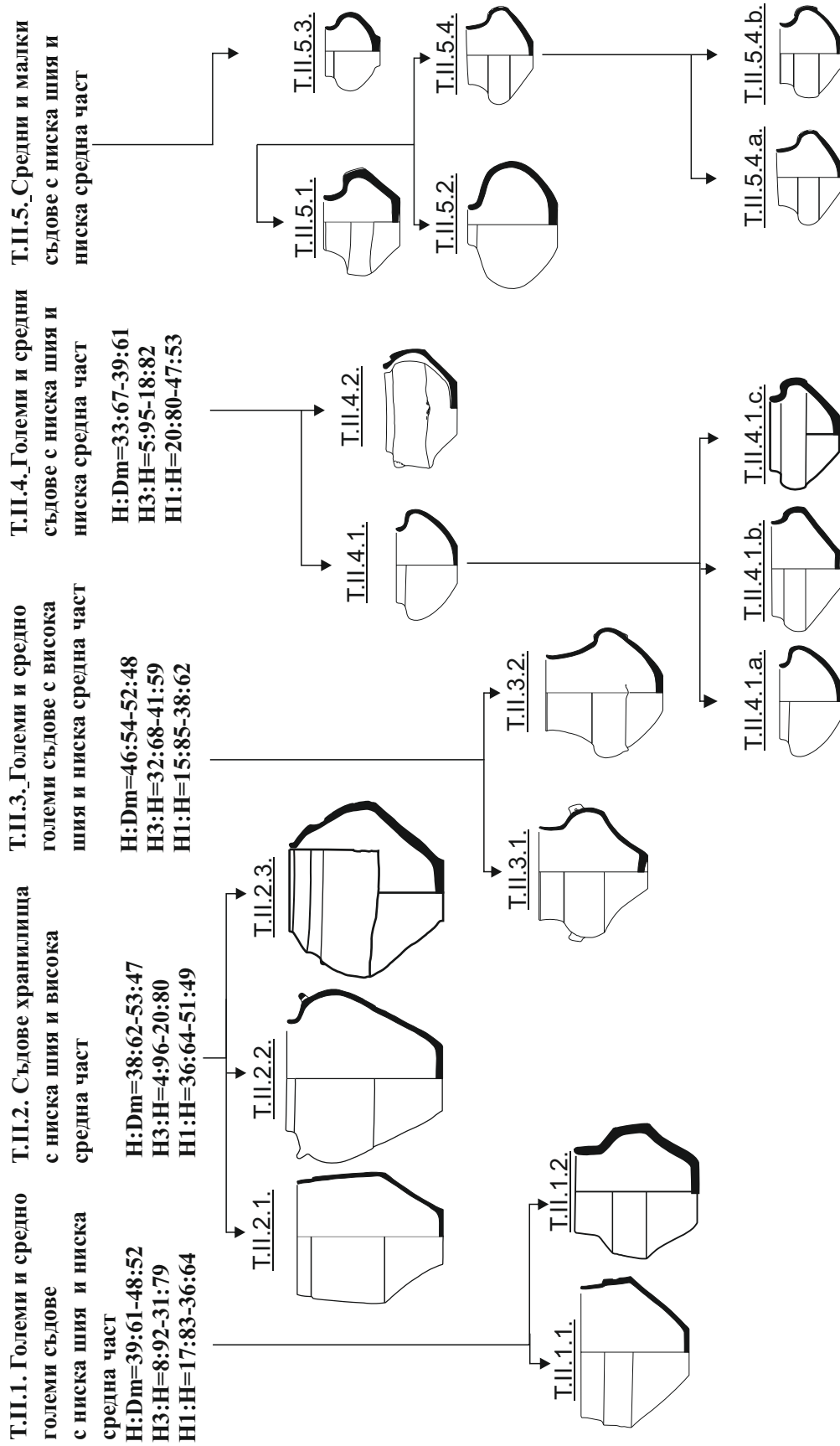

Обр. 3. Класификация на двусъставните съдове с фина повърхност.

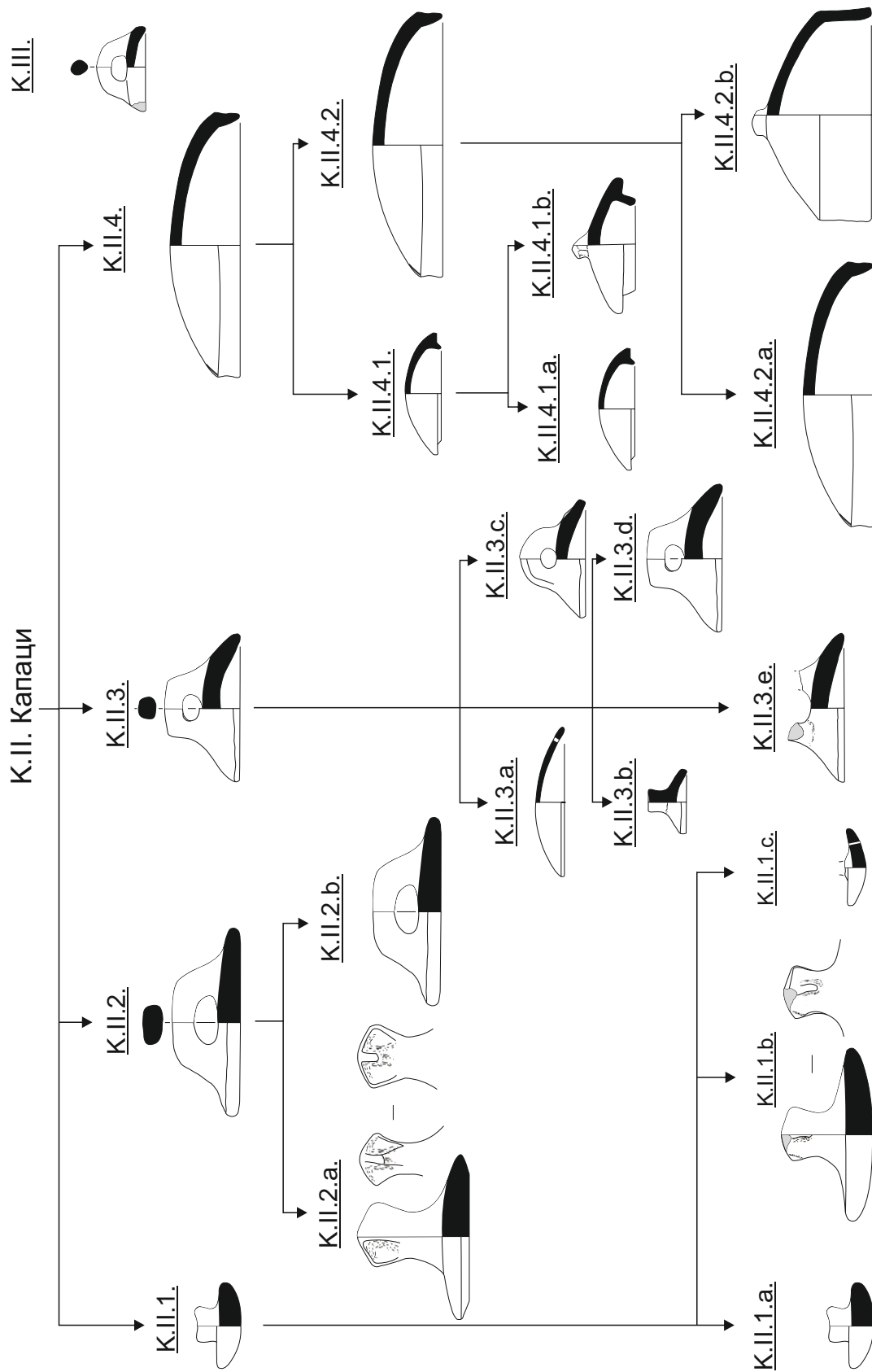

Обр. 4. Класификация на трисъставните съдове с груба повърхност.

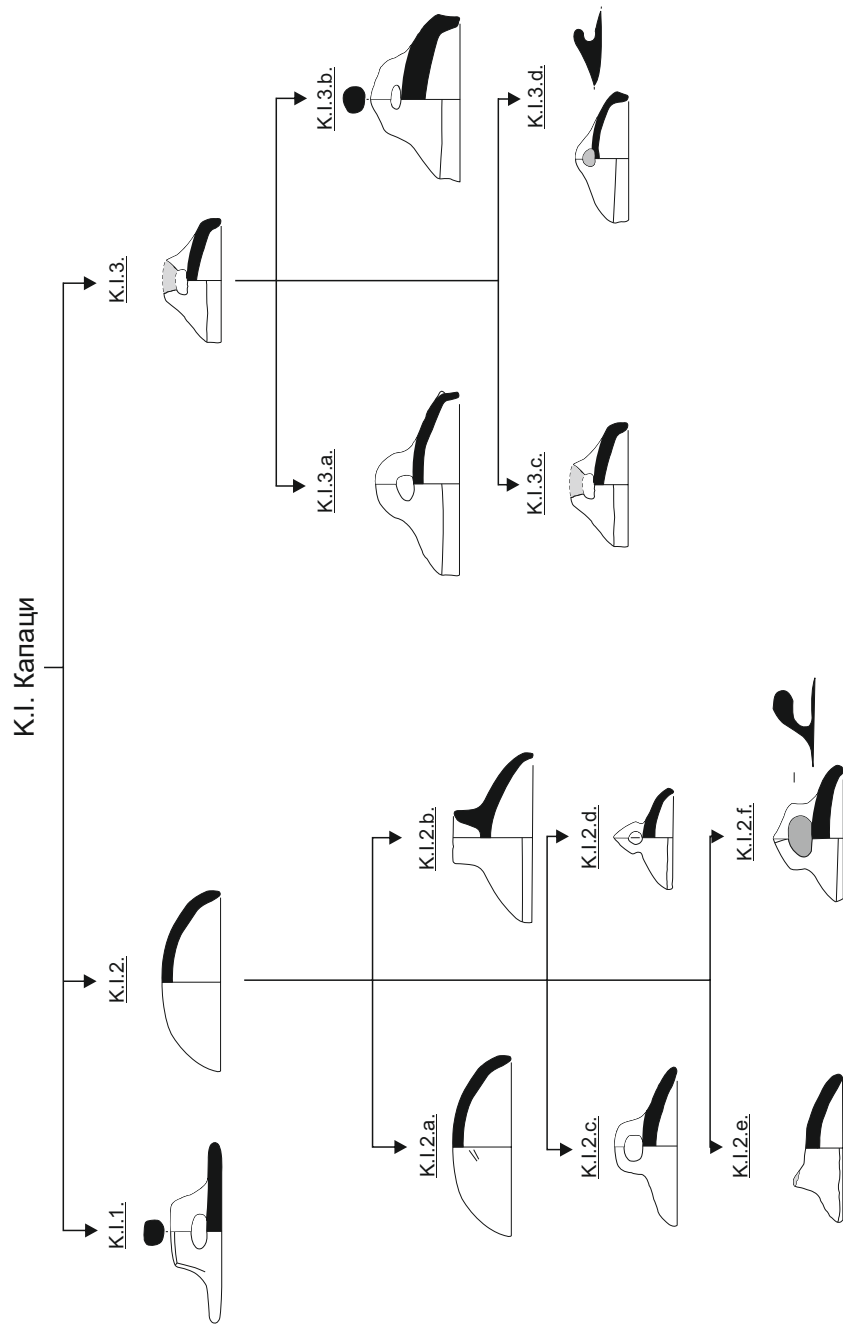
Т.ІІ. Трисъставни съдове

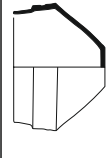
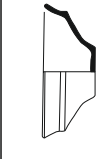

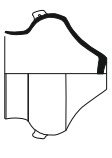

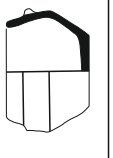
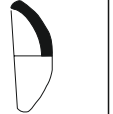
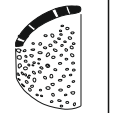
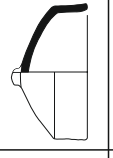

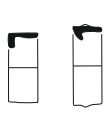
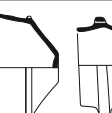
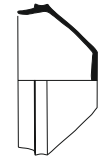
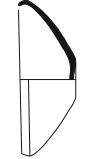

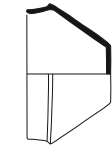
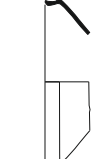
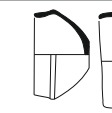

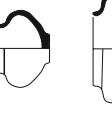
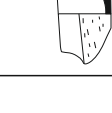
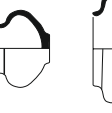
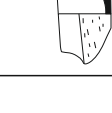

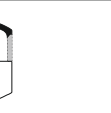

Обр. 5. Класификация на трисъставните съдове с фина повърхност.

Обр. 7. Класификация на капаците с фина повърхност.

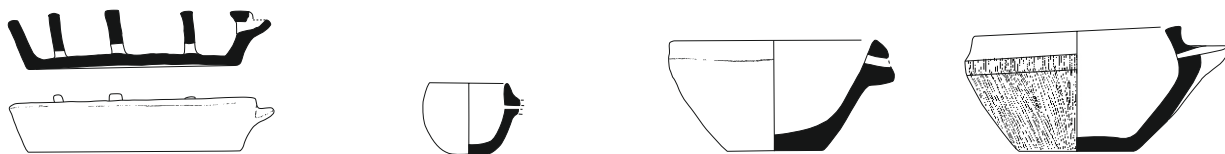

Обр. 6. Класификация на капаците с груба повърхност.

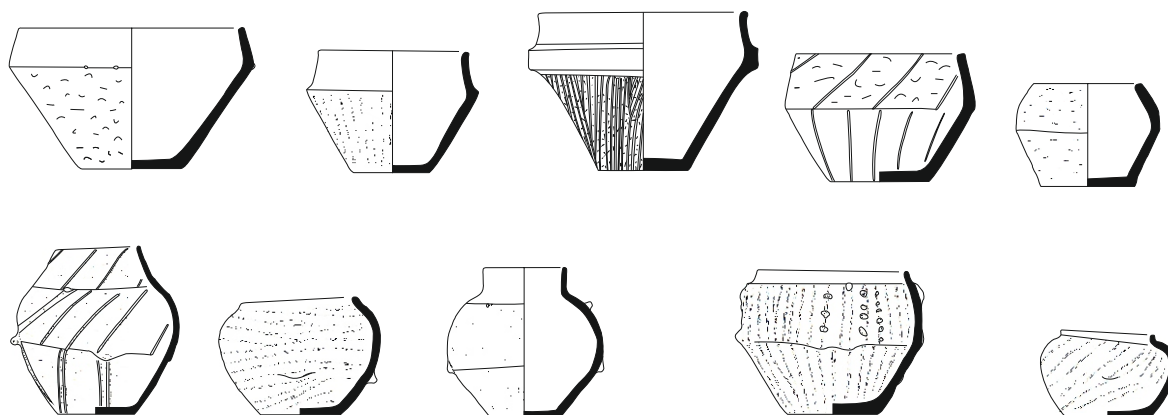
	Големи съдове	Паници	Купи	Гърнета	Фини съдове с шия	Чаши	Специални форми	Капази	Поставки
Поляница/Боян IV - I фаза на КГК VI									
Поляница/Боян IV - I-II фаза на КГК VI									
Поляница/Боян IV - I-II-III фаза на КГК VI									
I фаза на КГК VI									
I-II-III фаза на КГК VI									
II-III фаза на КГК VI				 	 		 		
III фаза на КГК VI							 		

Обр. 8. Разпространение на керамичните форми през отделните фази на култури Боян/Поляница и КГК VI.

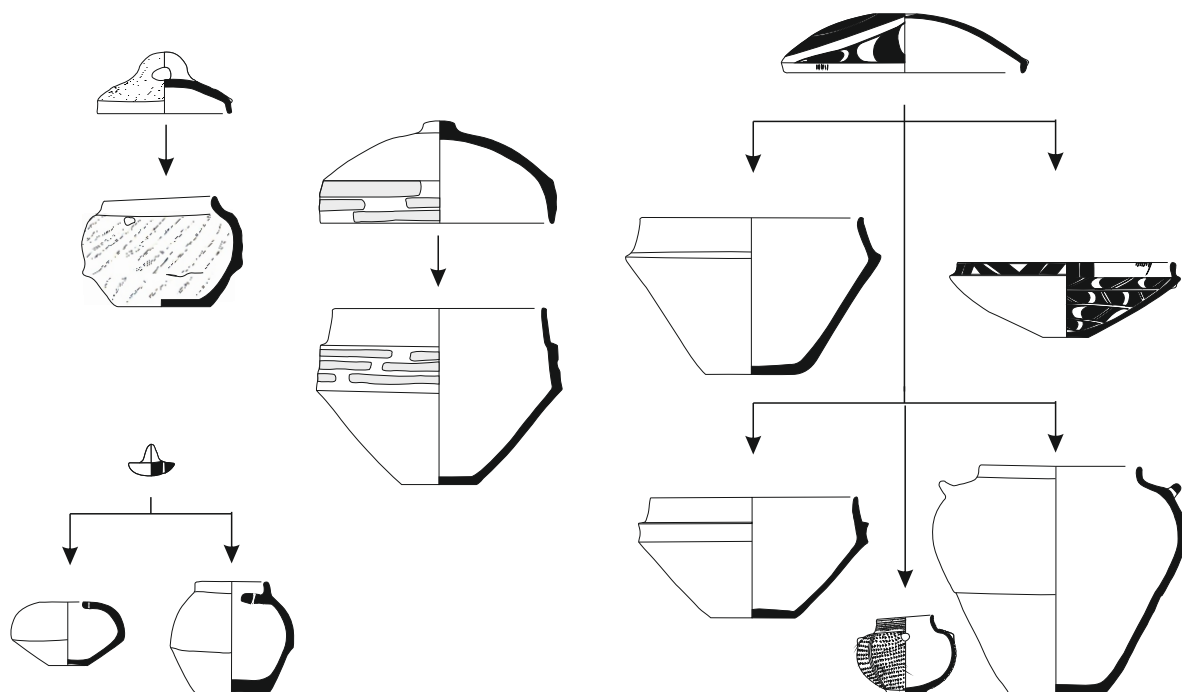
Съдове, подходящи за съхранение на течности

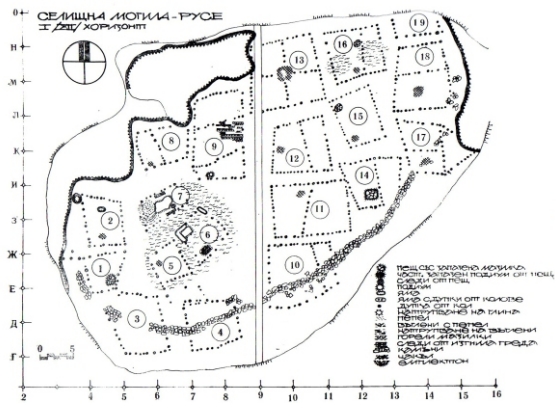
Съдове, подходящи за термална употреба (готвене)

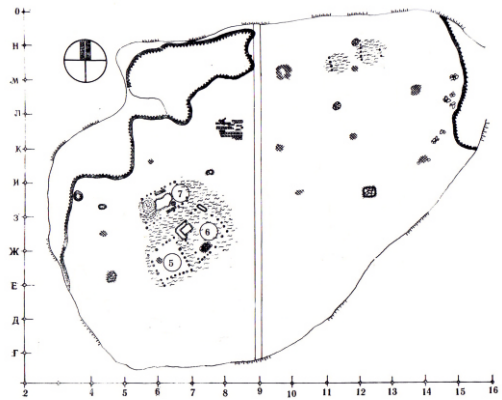
Капаци и подходящи съответни съдове

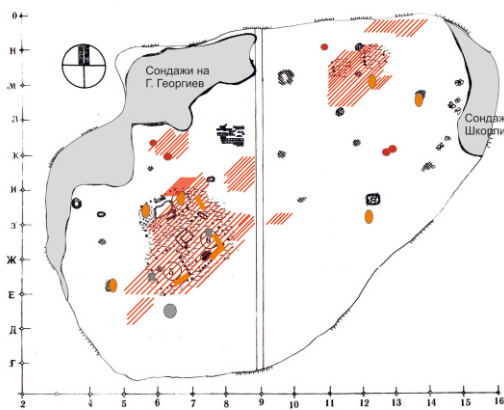
Обр. 9. Предполагаема употреба на съдове и капаци.

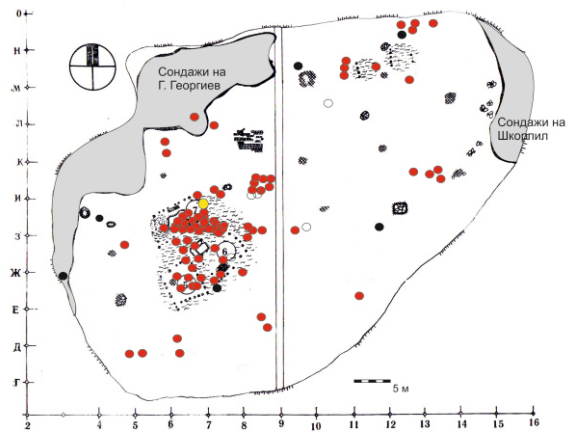
1

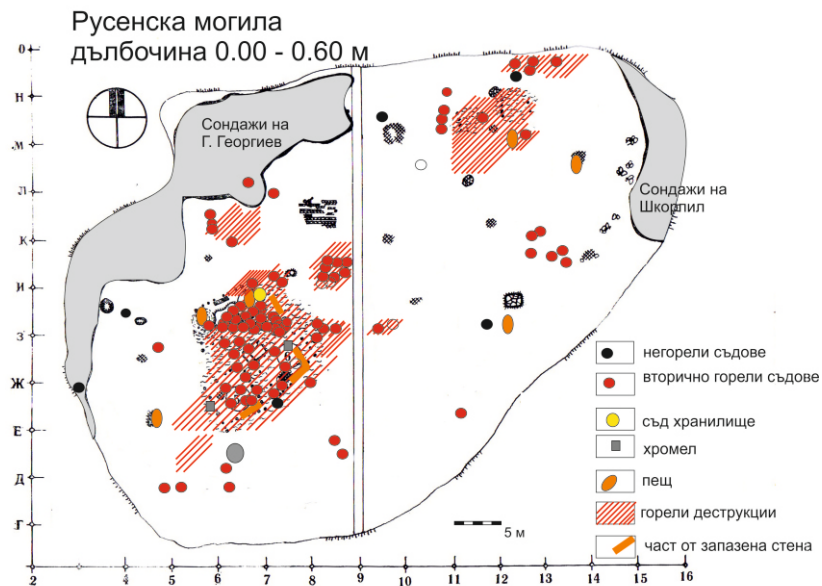
2

3

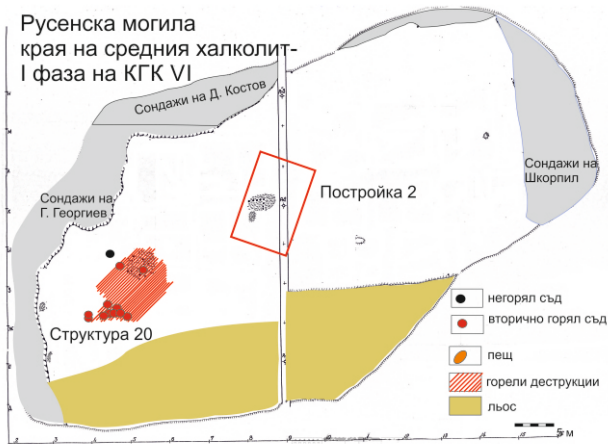

4

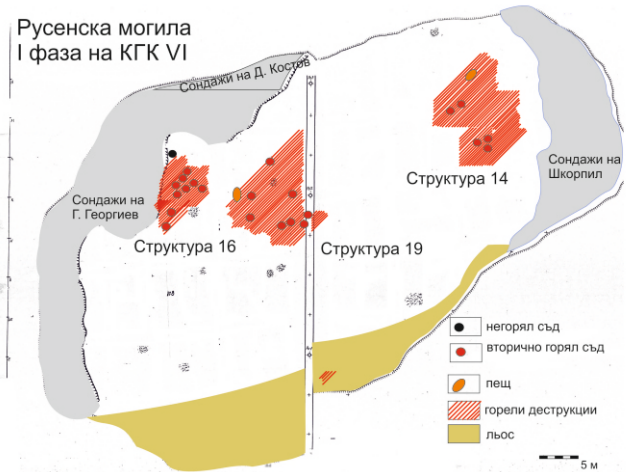

5

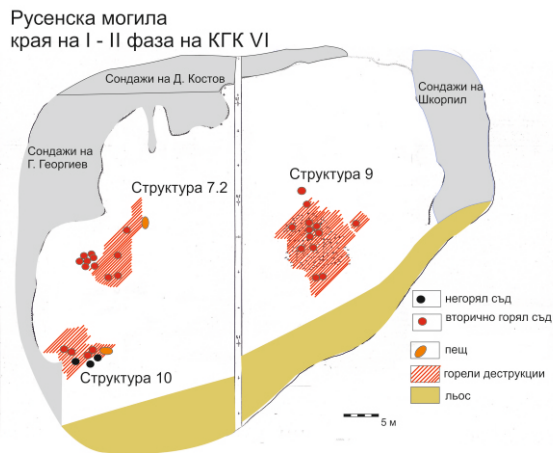
Обр. 10. Схема на подхода за идентифициране на горели структури.

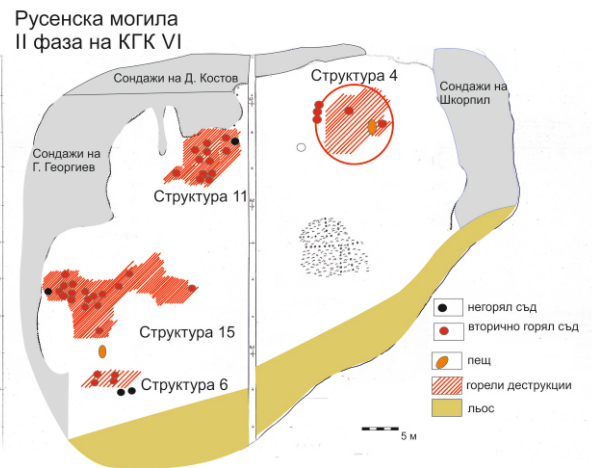
1

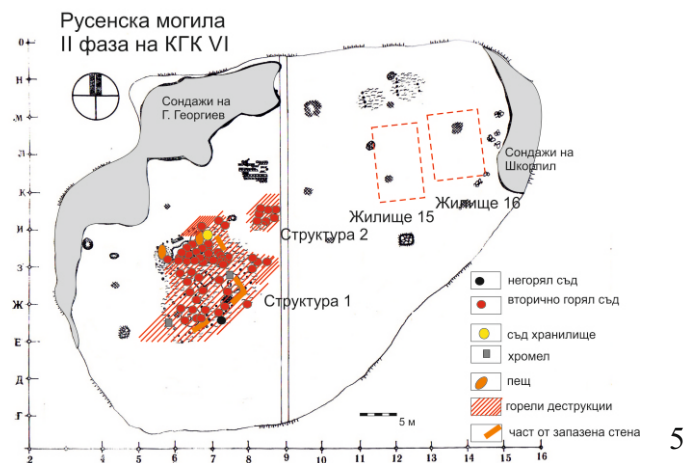
2

3

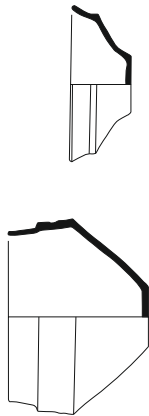
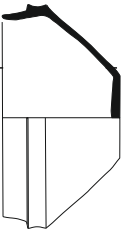

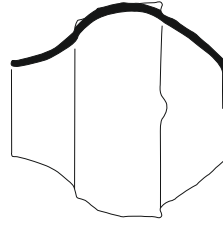

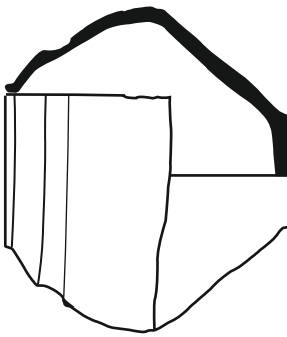

4

5

Обр. 11. Структури от една и съща фаза на обитаване на могилата.

кр. на Поляница IV/Боян Спанцов - нач. на I фаза на КГК VI	I фаза на КГК VI	II фаза на КГК VI	III фаза на КГК VI
 <p>П2 С20</p>			
<p>С14 С16 С1 Ж10</p>			
<p>С15 Ж15</p>			
<p>Ж16 Ж5</p>			
<p>Ж16 Ж10</p>			

Обр. 12. Комбинации от съдове през отделните фази на култури Боян/Поляница и КГК VI.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За пръв път е направен анализ на всички цели и реставрирани съдове от халколита, събрани при различните археологически кампании (1904-1990 г.) на Русенската селищна могила;

2. Направен е анализ на наличната документация от разкопките – полеви дневници, фото и графична документация, полеви и официални инвентарни книги, съхранявани в архивите на РИМ-Русе и НАИМ-БАН. Като резултат бяха разпознати съдове и капаци с неясни инвентарни номера (изтрити или незаведени), благодарение на което беше установено точното им място на намиране;

3. Направен е общ каталог на целите керамични форми от Русенската селищна могила – съдове, капаци и поставки с информация за характеристиките им, мястото им на намиране и комплексът, към който принадлежат и е създадена нова графична документация.

4. За пръв път е направена класификация на всички цели съдове, капаци и поставки, която се основава на общата им форма, предполагаемата функция и метричните им показатели;

5. Събрана и обобщена е информацията за всички 55 публикувани затворени жилищни комплекси от ареала на култури Боян, Поляница и КГК VI;

6. Установена е относителната датировка на типовете съдове, представени в Русенската могила, благодарение на сравнителен анализ с керамиката от 80 синхронни селища от ареала на култури Боян, Поляница и КГК VI;

7. Установена е предполагаемата употреба на някои типове съдове, както и комбинациите от подходящи един за друг капаци и съдове;

8. Установени са зависимости при обработката на външната и вътрешна повърхност при някои типове съдове, както и при оформянето на някои варианти дъна и преломи;

9. За пръв път успешно е приложен подход за идентифициране на затворени комплекси от изцяло проучен археологически обект, които не са документирани на терен;

10. Приложеният метод за обработка на документацията позволи да се реконструират местата и съдържанието на 37 затворени жилищни комплекса от един обект, 29 от които с цели съдове в тях;

11. Това позволи да се направи относителна хронология на затворените комплекси от селищната могила, която включва горелите постройки от края на средния халколит до края на късния халколит;

12. Сравнителният анализ по комплекси доведе до установяване на комбинации от съдове, използвани в затворени комплекси от различни фази на обитаване;

13. За пръв път се установи промяна на пропорциите на типове съдове, произведени и използвани през последователни фази на късния халколит в рамките на култура КГК VI;

14. Установени са зависимости в използваните техники и мотиви на украса в затворените комплекси от една и няколко последователни фази;

15. За пръв път е направен сравнителен анализ на керамичния инвентар на сградите от Русенската могила и са установени разликите в използваните типове съдове от една и няколко последователни фази;

16. За пръв път е направен опит за анализ на архитектурата и инвентара на сградите според наличните данни като извор за социалната структура на обществата през втората половина на халколита.

**СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА
НА ДИСЕРТАЦИЯТА**

Йорданова Р. 2015. Русенската селищна могила – характеристика и проблеми. – Bulgarian e-Journal of Archaeology/Българско е-Списание за Археология, Supplementa 4 (2015), 2015, 29–42.

Йорданова Р. 2018. Рядко срещани керамични съдове от Русенската селищна могила. – Bulgarian e-Journal of Archaeology/Българско е-Списание за Археология, Supplementa 6 (2018), 33-45.

Yordanova, R. 2019. Identifying Burnt Structures in the Rousse Tell Settlement. A New Perspective to the Old Data. – Balkan archaeology. Proceedings of the international postgraduate conference, Sofia, 17-20 of November 2016. Филови четения (ed. P. Georgieva). Supplementum 7 (2019). Bulgarian e-Journal of Archaeology/Българско е-Списание за Археология, 39-58.

Yordanova, R. 2019. Some remarks on the transition of the Boian-Gumelnița households – architecture and pottery assemblages. – Revista de Cercetări Arheologice și Numizmatice, 5, 2019, 70-89.

УЧАСТИЕ С ДОКЛАДИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА В НАУЧНИ ФОРУМИ

Филови четения. Културно-историческото наследство: проучване и опазване. Докторантска конференция. 15-16 декември 2014 г., София. Доклад на тема „Русенската селищна могила – характеристика и проблеми“.

Филови четения. Културно-историческото наследство: проучване и опазване. Докторантска конференция. 16-17 декември 2015 г., София. Доклад на тема „Необичайни керамични съдове от Русенската селищна могила“.

Филови четения. Balkan archaeology. International postgraduate conference. 17-20 ноември 2016 г., София. Доклад на тема „Burnt Structures from Rouse settlement mound“.

Simpozionul “Cercetări arheologice și numizmatice”, IV ediția. 13-15 septembrie 2018, București, Romania. Доклад на тема “What can the vessels say? House inventories from Rouse tell settlement”